

Meerdere verhalen, één verhaal — Rembrandts uitleg van de besnijdenis van het Kind Jezus

Doch Maria bewaarde al deze woorden, die overwegende in haar hart. (...) En toen acht dagen vervuld waren, zodat zij Hem moesten besnijden, ontving Hij ook de naam Jezus, die door de engel genoemd was, eer Hij in de moederschoot was ontvangen.

Lukas 2: 19, 21

In het Rembrandthuis in Amsterdam zijn veel etsen van de meesterschilder te bewonderen. Op een ervan wil ik in deze tijd voorafgaand aan het Kerstfeest de aandacht vestigen. Het is een ets waarop de besnijdenis van het pasgeboren Kind is weergegeven. Zeer terecht gaat Rembrandt ervan uit dat dit ritueel niet plaatsvond in de tempel van Jeruzalem maar in de stal van Bethlehem en wel, zoals de Schrift zegt, op de achtste dag.

Wat 'vertelt' Rembrandt, die een voortreffelijk exegeet was, ons op deze ets? Het belangrijkste is natuurlijk de besnijdenis van het Kind. Dit was een plechtig en dankbaar moment. Onwillekeurig denk je aan de woorden van Paulus die in de brief aan de Filippenzen hoog opgeeft van de voorrechten van de wetsgetrouwe Jood. In de opsomming komt al vrij snel de zin voor: 'besneden ten achtsten dage' (Filippenzen 3: 5). De besnijdenis was voor de Israëliet van grote betekenis. Dus ook voor Maria en Jozef. Ook voor het Kind.

Ze zijn alle drie, als heilige familie, te zien op het schilderijtje. Maar niet alleen Jozef en Maria zijn er getuigen van. We zien ook degenen die bij de handeling van de besnijdenis zelf betrokken zijn. Achter de mannen die over het Kind heengebogen zijn, zien we bovendien een tweetal

Inhoud

Meditatie 191
Dr. H. Klink, Hoornaar

**Bij een aandachtige muziek
is God altijd met Zijn genade
aanwezig** 193
Enkele gedachten bij het Weihnachts-
oratorium (BWV 248) van J.S. Bach
Jannet Scheurwater, Hoogblokland

Herwinnen van het midden 196
Jonathan van Tongeren, Coevorden

**"Schatkamer van
het geloof"** 198
Dr. J.G. Barnhoorn, Nunspeet

**Uit een kerstpreek van
Hermann Friedrich
Kohlbrugge** 201

**In memoriam Otto Jan
de Jong (1926 – 2013)** 201
Dr. H. Klink, Hoornaar

**Een woord van Blaise Pascal
(1623 – 1662)**

God zoekt in alles de zachtste weg

vrouwen staan. Ze staan enigszins afgeleid en geanimeerd met elkaar te praten.

Er zijn meer details die de aandacht vragen. Het eerste waarop ik wijs, is dat iedereen die in de stal aanwezig is, geconcentreerd kijkt naar het Kind en het ritueel dat plaatsvindt, op de pratende vrouwen na. Het onderstreept het belang van deze gebeurtenis. Het Kind krijgt het teken van het verbond met Abraham, het zichtbare teken dat het bij het volk van God hoort. Wat dan juist extra opvalt, is dat er nog één is die niet kijkt naar wat men op dat moment aan het doen is. Die ene is Maria. Zij is zich er zeker van bewust wat er op dat moment gebeurt. Haar houding drukt dat uit. Ze omlijst dit gebeuren met haar gebed. Van haar gezicht valt dankbaarheid en blijdschap af te lezen. Het is de dankbaarheid van een jonge moeder. Maar ook de dankbaarheid om wat God in het verbond gegeven heeft.

Toch kijkt Maria de andere kant op en zit zij wat op een afstand. Misschien omdat zij zich bewust is van wat de ingreep haar als moeder zou kunnen doen, hoewel die plaats moet vinden. Jozef, die het Kindje op schoot genomen heeft, heeft de blik op het concrete. Hij is in beslag genomen door wat er gebeurt, door de belangrijke rituele handeling. Vanuit gehoorzaamheid laat Maria, zonder storend te kunnen zijn, de besnijdenis in ogenschijnlijke rust gebeuren. Haar blik is daarbij echter naar binnen gericht. Ze kijkt weg omdat ze in beslag genomen is door hogere gedachten.

Wat gaat er in Maria om? Ze lijkt te beseffen dat dit Kind, om wie het verbond gegeven is, meer is dan het verbond zelf.

Maria voegt zich weliswaar in eerbied naar Gods wet, maar de dankbaarheid om het nieuwe dat met dit

Kind gegeven is, is zo groot dat degene die haar gezicht ziet, merkt dat haar vreugde verder reikt dan de grenzen van de wet. Dit Kind is méér dan een zoon van Abraham. Ze zal gedacht hebben aan de woorden die de engel Gabriël tot haar sprak: "Datgene wat uit u geboren wordt, zal Gods Zoon genoemd worden." De gloed van de engelenzang, waarvan de herders haar vertelden, heeft haar aangeraakt: "Ere zij God, in de hoogste hemelen, vrede op aarde, in mensen van het welbehagen." Dit Kind brengt op aarde een overvloediger gerechtigheid dan die van de wet. Hij is de Heer van de wet! Nu Hij besneden wordt, is het moment aangebroken dat Hij zijn Naam krijgt, Jezus. Jozef, die het Kind in zijn handen houdt, is door de engel gezegd Hem deze naam te geven. Met deze naam is Hij degene die verlossing brengt en zalig maakt. Maria weet van dat geheim. Haar gezicht drukt iets uit van de vreugde die dat geeft.

Maar er is nog iets. Over Maria's gezicht ligt puurheid, onschuld, dankbaarheid. Wie 'gewoon' naar de ets kijkt, wordt erdoor getroffen. Wie echter met het gezicht van Maria meebuigt, merkt dat er een andere trek in haar gezicht te ontdekken valt: die van ernst. Ze is dankbaar en ernstig. Ook deze ernst hangt samen met het Kind. Ze beseft: de overloed die in Hem op de wereld komt, kan Hem in moeilijkheden brengen. Zal men Hem aanvaarden?

Dat Rembrandt dat heeft willen uitdrukken, blijkt uit het feit dat de rechterkant van de ets vrij donker gekleurd is. De linkerkant is dat niet. Rechts staan de mensen van de besnijdenis. Links zien we Maria en Jozef en nog een vrouw. Zij staan in het licht. De onbekende vrouw kon Anna wel eens zijn, de moeder van Maria. Haar blik is, anders dan bij Maria, gericht op het kindje Jezus, bij wie de besnijdenis plaatsvindt. Ze staat achter Maria. Beiden hebben hun levensverhaal, maar zijn met elkaar verbonden via het Kindje Jezus. Beiden hebben een uitdrukking van eerbied op hun gezicht en hebben de handen gevouwen.

Dat geldt zo niet voor de vrouwen in het 'donker'. Zij staan enigszins in het licht, maar het licht dringt (nog) niet echt tot hen door. Dat is evenmin het geval bij degenen die het Kind besnijden. Zij behoren bij het oude verbond. Zij die in het licht staan, zien dingen die verborgen blijven voor hen die in het schemerdonker (ver)blijven. De tegenstelling tussen donker en licht wordt geaccentueerd door het volgende: de vrouwen in het donker praten. Maria en de andere vrouw in het licht doen dat niet. Verstild en dankbaar zit Maria onder een ladder. Zij is aangeraakt door het licht van boven. De ladder herinnert aan de Jacobs ladder,

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Drs. L.J. Geluk, Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Dr. J.G. Barnhoorn, Dr. R. Fernhout, Drs. H.J. Lam en Dr. M. Verduin.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementsprijs: € 28,- per jaar

Adreswijziging en abonnementen: gm.v.ommen@kpnplanet.nl

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. NL 72 INGB 0000 8871 47 Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of Bankrekeningnr. NL95 RABO 0348 9696 19 t.n.v. St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

waar engelen van afdaalden en opstegen. De hemel boven haar is open.

Met de anderen, die in het schemerdonker zijn, krijgt het Kind in zijn leven te maken. Het lijkt erop alsof Maria dat beseft. Zal het Kind geloof ontmoeten als duidelijk wordt wie Hij is? Als deze vraag door Maria heen gaan, zou dat haar houding verklaren. Ze heeft de handen gevouwen, uit dankbaarheid en blijdschap. Maar ook haar zorg wordt erin uitgedrukt. Ze legt zowel haar zorg om het lot van dit Kind als haar dank in Gods handen. De dankbaarheid wint het in

haar gemoed. In overgave en blijdschap (en toch met de nodige zorg) wacht ze erop hoe God de Vader het heil dat in dit Kind te vinden is in deze wereld zal ontvouwen.

‘Maria bewaarde al deze dingen, die overwegende in haar hart.’ Weinigen hebben kans gezien om deze woorden zo uit te leggen als Rembrandt in deze ogenschijnlijk eenvoudige ets.

H. Klink, Hoornaar

Bij een aandachtige muziek is God altijd met Zijn genade aanwezig

Enkele gedachten bij het Weihnachtsoratorium (BWV 248) van J.S. Bach

Een kanttekening bij de tempelwijding

In de Bijbel van Johannes Sebastiaan Bach (1685-1750) vinden we bij de tempelwijding (2 Kronieken 5) een opmerkelijke notitie. Deze kanttekening is veelzeggend voor zijn muziek en verklaart veel van de zeggingskracht ervan. In dit artikel willen we laten zien hoe Bach deze kanttekening in het Weihnachtsoratorium hoorbaar maakt.

Allereerst de geschiedenis uit 2 Kronieken: wat een hoog, heilig en feestelijk gebeuren moet dat geweest zijn! De bouwwerkzaamheden onder leiding van koning Salomo zijn ten einde en de tempel kan ingewijd worden: God, de Here van het verbond, zal nu zijn intrek gaan nemen in het heiligdom. Op het moment dat er feestelijke muziek klinkt, vervult Gods Tegenwoordigheid de tempel: *‘Op dat moment moesten de blazers en zangers samen muziek ten gehore brengen ter ere van de HEER. Zodra het geluid van de trompetten, cimbalen en andere instrumenten opklonk en de zangers de lofzang aanhieven: ‘De HEER is goed, eeuwig duurt zijn trouw,’ vulde de tempel, het huis van de HEER, zich met een wolk.’ (vers 13)*

Bach schrijft in de kantlijn: *‘Bij een aandachtige muziek is God altijd met Zijn genade aanwezig.’*

Met deze aantekening brengt Bach zijn eigen houding tegenover muziek in de liturgie van de christelijke gemeente onder woorden. Zoals de wolk een teken was van Gods Aanwezigheid, van zijn wonen onder ons, zo is ook aandachtige muziek een teken van Gods genadige aanwezigheid; muziek, geconcentreerd op God Drie-enig, op zijn optreden in de hemel, op de aarde en onder de aarde.

Bij Bach wordt deze concentratie zichtbaar door

de centrale plaats van de bijbeltekst, die hij kunstig omkleedt met de muzikale taal van toonsoorten en muziekinstrumenten. De wijze waarop hij deze taal hanteert, dient er op overtuigende manier toe om de volle omvang van het christelijk geloof hoor- en zichtbaar te maken. Het moet een feest zijn geweest om zondag na zondag naar de Thomaskirche te gaan en daar de cantates van Bach te horen. Hoe de dienst verder ook was, je had in ieder geval in de cantate Gods aanwezigheid gehoord.

Zonder Luther geen Bach

De Lutherkenner Heinrich Bornkamm zegt: ‘zonder Luther geen Bach.’ Dat is zeker waar. Luther hield van muziek, het was voor hem een uiting van de levendigheid van het christen-zijn.

Bach toont zich een leerling van Luther door de manier waarop hij in zijn religieuze werken muziek en teksten tot eenheid smeedt. Beiden kennen de intense christelijke blijdschap vanuit de ziel, beiden kennen ernst, maar niet zonder stralende vreugde, beiden kennen de wereld van de mensen, maar niet zonder de hemel, niet zonder de christelijke feestdagen, niet zonder genade. Beiden kennen de zondeval, maar niet zonder een weg van boetedoening en herstel. Luther en Bach laten je bij en met Christus vrolijk zijn, tranen van berouw huilen en opstaan, voorwaarts gaan in de mogelijkheden van Christus. Het zou te ver voeren om hier uit te leggen hoe, maar Luthers Avondmaalsleer en zijn leer van de vrolijke ruil zijn hoorbaar terug te vinden in Bachs muziek, bijvoorbeeld in de Mattheüs Passion.

Zowel Luther als Bach zien het leven in wezen als een tragedie. Een tragedie die Bach als het ware op

het toneel brengt. In de muziek is te zien en horen is wat er gebeurt in de tekst en wat dat met de mens doet. Bach maakt in zijn muziek de christelijke gemeente, de mens onderdeel van het Bijbelverhaal.

Bachs prediking

In zijn geestelijke muziek verbindt Bach Christus' persoon en optreden met zijn Koningschap en majesteit. De diepe werkelijkheden van vergeving van zonde, verlossing van dood en duivel, de overwinning op de gevolgen van de zonde, heel Christus' optreden staan bij Bach in het teken hiervan, in het bijzonder op hoogtijdagen als Kerstfeest, Goede Vrijdag en Pasen.

Wat Bach vervolgens doet, is: de christelijke gemeente, alle mensen tegenover die werkelijkheid plaatsen. Hij plaatst ons er middenin! Hoe doet hij dat? Door de zogenaamde aria's en koralen. De aria's zijn vrome bespiegelingen van de ziel op het Evangelie, op de persoon van Christus, de koralen zijn het lied, de reactie van de Kerk.

Op deze boodschap die hij muzikaal wil uitdrukken, is ook hijzelf helemaal betrokken. In het Weihnachtsoratorium bijvoorbeeld toont hij zijn betrokkenheid door de veertien noten in de pauken uit het openingsdeel. Veertien is het getal van Bachs naam volgens de telling B=2, de A=1, C=3 en de H=8. Door dit getal te gebruiken, betuigt hij zijn instemming.

Muziekinstrumenten

Hoe wil Bach Gods genadige Tegenwoordigheid door aandachtige muziek hoorbaar maken? Allereerst door de wijze waarop Bach - evenals vele andere componisten - muziekinstrumenten gebruikt. Al zolang de mensheid muziekinstrumenten kent, is men zich ervan bewust geweest dat de bepaalde klank van een afzonderlijk instrument verbonden is met de werkelijkheid van de schepping van hemel en aarde, verbonden met de werkelijkheid van God. Ik noem nu kort wat instrumenten die bij Bach een centrale rol spelen en die voor hem en zijn tijdgenoten een innerlijke boodschap verkondigen, die voor de mensen als het ware dragers en verbindende schakels zijn van waarheden en werkelijkheden.

Allereerst de trompet: samen met al het koperwerk staat hij voor koningschap en koninkrijk. Allereerst voor Gods Koninkrijk, maar omdat de aardse instellingen geschapen zijn naar Gods werkelijkheid, staan trompetten ook voor de komst en het optreden van een aardse koning (vandaar de trompetten bij de inhuldiging van koning Willem Alexander).

Een orgel, zeker het grote kerkorgel zoals wij dat kennen, duidt op de majesteit van God, de orkestrale

Muziek op kerstmis

'Wij zijn zoo blijde heden.
Die eenmaal zich verschool,
Kwam troostend naar beneden,'
Zingt teeder de viool

'Hij brengt ons enkel vrede!
Kweelt zoet en klaar de fluit.
'Met gaven en gebeden
Gaat vroolijk tot Hem uit.'

'Die zijt van goede wille,'
Vermaant de diepe cel,
'Komt, spoedt u Hem te aanbidden,
Den Heer Immanuel.'

En alle stemmen kwamen
Zalig en blij van zin
In 't machtig orgel samen
En stegen hemel in.

En 't volkskind goed van wille
Bij de harmonica,
Zingt, heel den dag niet stille,
'Gloria, Gloria!'

'En lang zal Hij nog leven.'
Zoo galmt het eindloos na,
'God zal Hem eeuwig geven
Des hemels gloria.'

Uit Willem de Mérode, *Verzamelde Gedichten*

klank ervan op zijn volheid.

De luit staat in de bijbel voor de liefde van God tot zichzelf, tot zijn Zoon en tot de gelovige gemeente en tevens voor de liefde van de gelovige tot God en Zijn tempeldienst. De luit is qua karakter verbonden met de fluiten. Ook de blokfluit en alle andere fluiten staan voor deze liefde. Zelden klinkt de fluit alleen, maar meestal komt ze op uit een melodie die omhoog en naar beneden gaat (de liefde tot en van God), tegen de achtergrond van andere instrumenten. Soms wordt de fluit zelfs bijna overstemd door het orkest, de strijkers. Waarom is dit? De strijkers staan voor het leven hier op aarde, gestempeld door aardsheid. Dus de liefde klinkt temidden van alles wat aards is: de drukte, de moeite, het tijdelijke, het ongelooft.

Het Weinachtsoratorium

In het Weihnachtsoratorium gebruikt Bach de muziek-instrumenten om de werkelijkheid van de Vleeswording uit te drukken. Maar nu doet zich het voor ons vreemde feit voor dat de muziek voor een deel niet origineel is, maar eerder door Bach gecomponeerd voor profane gelegenheden, onder andere voor aardse hoven en koningen.

Wij kunnen misschien moeilijk rijmen dat hij wereldse werken hergebruikt voor geestelijke muziek. Staat Bach zo relativistisch of gemakzuchtig tegenover de inhoud van het christelijk geloof? Voor Bach en zijn tijdgenoten bestond er echter niet zo'n scheiding tussen de wereldse en geestelijke werkelijkheid. Voor hen is het vanzelfsprekend dat de koningen en groten der aarde geëerd werden, ook met muziek. En natuurlijk stijgt Christus daar bovenuit: Hij is DE Koning, komt van het allerhoogste hof en wordt omringd door een indrukwekkende hofhouding (de engelenwereld). Daarom is dat wat geschikt is voor aardse vorsten in hogere mate geschikt voor de hemelse Vorst.

De zes cantates kort toegelicht

In elk van de zes cantates, waaruit het Weihnachtsoratorium bestaat, hanteert Bach met aandacht de muzikale taal om uit te drukken hoe God in de geschiedenis rond Christus' geboorte gewerkt heeft.

I. De eerste cantate is voor Eerste Kerstdag, wanneer de christenheid de geboorte van de Zoon van God viert: 'En Maria baarde haar eerstgeboren zoon, in Bethlehem.' Bach zet als het ware in met een groot Halleluja. Het openingskoor roept de wereld op om te juichen, te jubelen vanwege de dagen die nu aangebroken zijn. Vrolijkheid vanwege de geboren Koning. Deze eerste cantate staat in de toonsoort D-dur. Ook toonsoorten hebben van oorsprong een innerlijke boodschap.¹ De componist wil met de keuze voor een bepaalde toonsoort een bepaald gevoel overbrengen. Eeuwenlang waren de (kerk)mensen hier gevoelig voor. Gevoelig voor de innerlijke kracht en betekenis van muziek. De toonsoort uit de openingscantate is de toonsoort van de triomf, van de strijdkreet en de overwinningsjubel. Omdat hier de Koning en zijn Koninkrijk onze wereld binnentreedt, gebruikt Bach trompetten en pauken: Christus de Heer is begonnen binnen te treden. Een majesteitelijk begin van het Kerstfeest bij Bach!

II. De tweede cantate is voor Tweede Kerstdag: De christelijke gemeente richt zich met aandacht op de geschiedenis van de herders. Bach neemt een oude vroegchristelijke exegese op. Hij vertolkt hier waarom

de engelen het Evangelie allereerst aan de herders verkondigen, namelijk vanwege Gods handelen vanaf het begin der tijden. Wie werd er geroepen door God om alle volken te zegenen? De herder Abraham. Bach stipt deze lijn van de Openbaring kort aan. Vanzelf komt de gedachte aan Abel, Abraham, Jacob, Mozes en David op. Om in deze herdersgeschiedenis de juiste snaar te raken, kiest Bach hier voor de toonsoort G-dur. Deze toonsoort liet de mensen het landelijke en idyllische beeld van de velden van Efratha zien. De stemming is rustig en bezielend door deze toonsoort, hij staat voor oprechte vriendschap en liefde, waardoor het hart beroerd wordt. Het is een teken van Christus' afdalen uit de hemel naar de aarde om de mensen aan te spreken als 'Vriend'. Ook de instrumenten spreken mee. De herders worden vertolkt door de hobo die in deze cantate iets lager klinkt en die uitdrukking is van hun liefde voor het Kerstkind. De engelenwereld klinkt in de fluiten en verkondigt de blijdschap van de geboorte van Gods Zoon.

III. Op Derde Kerstdag horen we de 3e cantate en deze volgt de herders naar Bethlehem. De boodschap van de hemel aan de aarde, verklankt in de tweede cantate, wordt nu door de herders en de gelovigen met vreugde opgenomen en transformeert in een grandioos eerbetoon aan de Zoon van God. Net als het begin van het Oratorium staat dit deel in D-dur en gebruikt Bach pauken en trompetten. De cantate laat ons nu naar Bethlehem gaan en is een eerbetoon, een op weg gaan naar de Heer van hemel en aarde, een erkenning van Hem als Vorst.

IV. Cantate vier staat in het teken van het feest van de besnijdenis en de naamgeving van Christus. Elders in dit nummer van Ecclesia bespreekt ds. Klink de wijze waarop Rembrandt het feest van de besnijdenis zichtbaar maakt. In de lijn van Rembrandts schilderkunst musicceert ook Bach. Dat blijkt mede uit de toonsoort in dit deel: F-dur, die staat voor een rustige, kalme, wellevende gemoedsstemming. Deze heerst bij Maria, Jozef, het Heilig Kind Jezus, de christenen. Het is een andersoortige toonsoort dan de voorgaande delen, wat wijst op de nieuwe tijd die nu aanbreekt. In dit deel, dat het hart van het Weihnachtsoratorium vormt, laat Bach in de centrale aria 'Flösst, mein Heiland, flösst dein Namen' de muziek nog een toonsoort hoger stijgen. Daar zingt Maria (zij is een beeld voor de Kerk) tot Christus en Christus antwoordt. Dit staat in C-dur, waarmee van oudsher uitgedrukt wordt dat alles helemaal rein, onschuldig, eenvoudig is, een heilige naïviteit, ontvankelijkheid als van een kind.

In dit deel van de besnijdenis en naamgeving maakt Bach gebruik van hoorns waarmee Christus met een diepe ontroering gehuldigd wordt.

V. Op Nieuwjaarsdag klinkt de vijfde cantate. Deze behandelt de geschiedenis van de Wijzen uit het Oosten, hun inspanning om uiteindelijk de Koning van de hele kosmos te vinden.

Dit deel staat in A-dur. Deze toonsoort stond bekend als een verklaring van onschuldige liefde, tevredenheid over de huidige toestand, hoop op het weerzien bij scheiden van geliefden, van jeugdig enthousiasme en Godsvertrouwen. Op het eerste gezicht misschien niet het beeld wat wij hebben bij de geschiedenis van de Wijzen uit het Oosten. Maar ik denk dat Bach toch terecht gekozen heeft voor deze toonsoort. De wijzen uit het Oosten zijn degenen die leefden buiten de directe Openbaring van Israel. Ze hielden zich dus uit onwetendheid bezig met het lezen van de sterren, maar het lezen van de sterren was wel een zoeken naar de dingen die boven zijn, naar glans en licht. In deze cantate klinken geen trompetten, maar een hobo d' amour omdat het gaat om het zoeken en vinden van de glans en het licht van het Heilig Kind Jezus. Het licht gaat op, wil deze toonsoort zeggen. Er gaat een licht op vanuit de hoogte voor alle volkeren.

VI. Het zesde deel staat in het teken van de dramatiek waarin de geschiedenis met Christus' komst is gekomen en is bedoeld voor het feest van Epifanie op 6 januari. Bach wil zeggen: nu Christus gekomen is, vindt er een wending van de geschiedenis plaats. Het einde der tijden is aangebroken: Christus heeft zijn rechtmatige plek opgeëist en ingenomen. Dat brengt als het ware de hel in beweging, de duivel weet dat het laatste stadium van de aardse geschiedenis begonnen is. En zo breekt de confrontatie van de machten aan. Wie heeft de uiteindelijke macht? Christus. Hij wordt bezongen als de Overwinnaar. Alleen al door zijn geboorte en door het feit dat Hij gevonden en aanbeden wordt, is Hij de grote Overwinnaar. Hij is ook degene die de wraak toekomt, aldus Bach. De geschiedenis draait nu om de vraag wie alle lof en eer

toekomt, wie er in de geschiedenis voor ons instaat. Christus, die alle macht heeft, staat voor de mensheid in. Deze laatste cantate staat weer in de zelfde toonsoort als het openingsdeel (D-dur): een groot Halleluja.

Bach heeft echt veel te zeggen

We hebben slecht enkele opmerking gemaakt over het Weihnachtsoratorium. Het is echt de moeite van het luisteren waard. De kracht van de Evangelieteksten, de stoerheid van de gemeentezang in de koralen, de innigheid vanuit de binnenkamer van de gelovige in de aria's komen erin tot uitdrukking. Door steeds opnieuw naar deze muziek te luisteren en de tekst mee te lezen wordt je er door meegenomen. De muziek gaat van laag naar hoog: van de aarde naar de hemel, van hoog naar laag (genade). De liefde is voelbaar in de fluiten en hoorns. De strijkers doen ons als het ware wandelen richting Bethlehem en met Christus de geschiedenis door.

Tot slot

Wat zou dat prachtig zijn: deze muziek te horen met Kerst en de dagen daarna. Dat is misschien niet haalbaar, maar laten er dan wel goed uitgekozen feestelijke liederen zijn, gezongen door de gemeente(koren) en begeleid door muzikanten die Gods genade laten horen. Wat mij betreft: trompetten, fluiten, een trommel in combinatie met het ons vertrouwde orgel. Want het orgel is een majestieus instrument dat past bij de majesteit van Christus en zijn gemeente, maar vraagt erom omringd te worden door instrumenten die Gods aanwezigheid in de liturgie als het ware aanwijzen, accentueren, hoorbaar maken. Zingend in wisselende tempi: het ene lied sneller, opgewekter, het andere gedragen en plechtig. Dat alles versterkt door de liturgie in schriftlezingen, de vaste liturgische gebruiken en een goede prediking.

Jannet Scheurwater, Hoogblokland

Noot

- 1 Zie hiervoor Christian Friedrich Daniel Schubart, 'Ideen zu einer Ästhetik der Tonkunst'

Herwinnen van het midden

Het politieke midden

Het midden, dat wat centraal staat is doorgaans bepalend voor het geheel. Tegenwoordig horen we vooral in de politiek nog van het midden spreken. Men zegt dan dat het midden onder druk staat; de partijen op

de flanken nemen aan invloed toe, terwijl die in het midden inboeten. Wat zich tegenwoordig uitgeeft voor het midden strookt lang niet altijd met wat er traditioneel onder verstaan werd. Waar het midden vanouds bepalend was voor het geheel, zijn tegenwoordig de

flanken bepalend, terwijl het midden is verschaald tot 'het midden houden' tussen allerlei uitersten.

D66 is daarvan een voorbeeld par excellence. Deze partij houdt het midden tussen wat tegenwoordig voor links en rechts doorgaat, wat wil zeggen dat men vermeend linkse en rechtse standpunten combineert. Hoe extreem sommige van die standpunten ook mogen zijn, door de bank genomen meent men ergens in het midden uit te komen. Wie het midden zo verstaat, ziet niet haar eigenstandige betekenis. Een deel links en een deel rechts maakt nog geen midden.

Een klassieke middenpartij als het CDA heeft het in onze tijd moeilijk. Dat is niet verwonderlijk wanneer we beseffen dat het politieke midden niet op zichzelf kan bestaan. In de christendemocratie wordt veel gesproken van het maatschappelijk middenveld, waarmee men duidt op particulier initiatief in de publieke ruimte. Het huidige kabinet komt bij het 'uitrollen' (dat is Haags jargon) van de participatiesamenleving echter tot de ondervinding dat het maatschappelijk middenveld op veel plaatsen niet langer voor handen is, het is verdwenen, door regulering en subsidiëring is het veld verstatelijkt.

De middenpartijen waren vanouds volkspartijen. Dat wil zeggen dat in deze partijen mensen uit alle lagen van de bevolking, uit verschillende standen en beroepsgroepen, elkaar treffen. Zulke partijen bestaan niet of nauwelijks meer, hoogopgeleiden kiezen overwegend voor andere partijen dan lager opgeleiden en mensen uit de provincie vertonen ander stemgedrag dan Randstedelingen. De volkspartijen bestonden dan ook bij de gratie van allerlei andere organisaties, van een maatschappelijk middenveld, van voorpolitieke verhoudingswijzen, van een samenleving die geconcentreerd was op het midden.

Sociaal, religieus en cultureel midden

In het geval van de christendemocratie speelde ook de volkskerk daar een rol in.

De volkskerk, zoals ook dr. Klink daar in *Ecclesia* dikwijls over schrijft, is bij uitstek een midden. Zoals het universele altijd zijn uitdrukking moet vinden in het particuliere, zo vindt men de volkskerk bij uitstek in de dorpskerk in het midden van iedere lokale gemeenschap. En juist door het geloof centraal te stellen en daarmee een zekere norm hoog te houden, kan aan de randen van de gemeenschap een en ander getolereerd worden. Tegenwoordig is er echter steeds minder ruimte voor verschil. Onder het mom van tolerantie stelt men het extreme, marginale en uitzonderlijke centraal en neigt men ernaar tegelijk alles en iedereen gelijk te willen maken.

Het goede, het ware en het schone moeten centraal gesteld worden, het midden uitmaken, de norm stellen, zodat zij bepalend zijn voor het geheel. De gebrokenheid als gevolg van de zondeval is een realiteit die niet uitgebannen kan worden, of die zich nu uit in grove zonde of in kerkelijke of sociale verdeeldheid. Dat zou utopisch zijn. Het zijn dan ook de utopische ideologieën die tot totalitarisme leiden, die een deel tot geheel willen maken.

Het politieke midden kan kortom niet zonder een sociaal, religieus en cultureel midden. Het midden is wat een samenleving uitmaakt; het gaat om gedeelde waarden, concepties van het goede, ware en schone. Die laten zich overigens niet per decreet afkondigen, maar moeten geleefd worden om beleefd te worden.

Essays over het midden

In de bundel *Essays over het midden* heeft de redactie van de blauwetijger-reeks gepoogd deze thematiek vanuit verschillende invalshoeken te belichten. Deze reeks wordt uitgegeven door de Groningse uitgeverij *De Blauwe Tijger* en voor het eerste deel van de reeks is bewust voor het midden gekozen. Het midden als plek waar de lijnen samenkomen, de samenhang zichtbaar is en het overzicht over het geheel voorhanden. In de reeks wordt, met het midden als vertrekpunt, steeds een thema uitgewerkt. De eerste bundel bevat daartoe bijdragen van een zevental schrijvers met uiteenlopende expertises en professionele, culturele, religieuze en politieke achtergronden. Daaronder zijn bijvoorbeeld de Israëlische krijgshistoricus Martin van Creveld - van wiens hand bij *Uitgeverij De Blauwe Tijger* recent ook de monografie 'De bevoorrechte sekse' verscheen, waarin hij de feministische claim weerlegt dat de vrouw categorisch wordt onderdrukt en achtergesteld, de Duitse hoogleraar filosofie en godsdienstwetenschappen Harald Seubert (Basel en München, waar hij tevens de Gardini-leerstoel bekleedt), René Cuperus van het Wetenschappelijk Instituut van de Partij van de Arbeid, de Vlaamse christendemocratische advocaat Fernand Keuleneer (die onder andere bekend werd door de verdediging van kardinaal Godfried Danneels) en de Amerikaanse theoloog en econoom John Médaille (Universiteit van Dallas, Texas).

De Blauwe Tijger

Voor volgende delen in de reeks worden thema's zoals de ziel, de man, de stad en Europa voorzien. Het format kan per bundel enigszins verschillen, het zal wel steeds om een verzameling essays rond één thema gaan, maar die zullen in sommige gevallen van één auteur en in veel andere gevallen van diverse auteurs

zijn. Essays over het midden is voor € 16,95 te bestellen in de webwinkel van *De Blauwe Tijger*. Daarnaast is het mogelijk om meerdere delen van de reeks ineens te kopen tegen een gereduceerd tarief, door middel van een 'abonnement' van respectievelijk twee delen voor € 29,50 en drie delen voor slechts € 39,50.

Buiten de reeks essaybundels om verschijnen er bij de uitgeverij ook losse titels. De naam de *Blauwe Tijger* is ontleend aan een kort verhaal van de Argentijnse auteur Jorge Luis Borges (1899-1986): "De top was heilig en de toegang was mensen door middel van magische obstakels ontzegd. Iedereen die hem met sterfelijke voeten betrad, liep kans God te zien en gek of blind te worden." De blauwe of Maltese tijger is een mythische uitgestorven diersoort. Je zou kunnen zeggen dat er naast uitgestorven diersoorten ook uitgestorven denksoorten zijn. Typeerde de befaamde socioloog Jacques van Doorn het Nederlandse conservatisme niet als een uitgestorven moerasplant? Maar moerasplanten zijn taai en zo nu en dan duikt nog wel een specimen op van een diersoort die men al uitgestorven waande. Ideeën hebben het voordeel dat ze van de ziel en dus onsterfelijk zijn. *De Blauwe Tijger* richt zich dan ook op het opnieuw toegankelijk maken van oude teksten van tijdloze waarde die niet of slechts moeilijk antiquarisch verkrijgbaar zijn en op het uitbrengen van nieuwe boeken ter verbreding van het intellectuele discours. Voorbeelden zijn de hierboven al genoemde monografie van Van Creveld of het boek 'De authentieke reactionair' van de hispanist Robert Lemm, onder andere bekend van vertalingen van De

Maistre en Donoso Cortés. Lemm verzamelde en vertaalde aforismen van de Colombiaanse filosoof Nicolás Gómez Dávila. Een geestverwant van Borges wiens werken eerder reeds in het Duits, Italiaans, Frans, Engels en Pools vertaald werden, maar die in het Nederlandse taalgebied relatief onbekend is. Voorts heeft De Blauwe Tijger het voorrecht om het verzamelde werk van de katholieke psychiater Van der Does de Willebois uit te mogen geven. Het eerste deel van dit verzamelde werk is reeds verschenen en bestaat uit zijn boek 'Het vaderloze tijdperk' en het essay 'Het conflict der generaties'. Henk Rijkers, de hoofdredacteur van het Katholiek Nieuwsblad stak onlangs in zijn kolommen een lofzang op 'Het vaderloze tijdperk' af naar aanleiding van een nieuwe Franse editie van dat boek, zonder te weten dat intussen hard gewerkt werd aan een nieuwe Nederlandse uitgave. Inmiddels is het boek al aan een tweede oplage toe.

Informatie over de uitgaven van *Uitgeverij De Blauwe Tijger* is te vinden op www.deblauwetijger.com. De boeken zijn ook in menig boekhandel te vinden, maar u helpt ons als beginnende uitgeverij zeer door de boeken zonder tussenkomst van derden in onze webwinkel te bestellen. Er worden geen verzendkosten in rekening gebracht. U kunt uiteraard ook schrijven naar Uitgeverij De Blauwe Tijger, Postbus 2078, 9704 CB te Groningen.

Jonathan van Tongeren, Coevorden

"Schatkamer van het geloof"

Vóór mij ligt een lijvig boekwerk met preken van de kerkvader Augustinus over teksten uit het Oude Testament, ingeleid, vertaald en van aantekeningen voorzien door Joost van Neer, Martijn Schrama en Anke Tigchelaar¹. Een boek, dat in juni van dit jaar bij Uitg. Damon in Budel is uitgekomen.

Damon, - de naam van deze uitgeverij is, dunkt mij, voor velen van onze lezers zo langzamerhand een begrip geworden. Hoeveel werken uit de Vroege Kerk zijn er in de loop der jaren, in een goede Nederlandse vertaling, door deze uitgeverij al op de markt gebracht. En dan denken wij allereerst aan het oeuvre van de kerkvader Augustinus. Nadat ik in 2004 in ons blad zijn boek "De Geest en de letter" had besproken, heb ik in 2010 aandacht gevraagd voor een nieuwe uitgave van zijn "Belijdenissen" en voor een bundel preken over teksten uit het Johannes-evangelie ("De

weg komt naar u toe"), en in 2012 voor zijn "Handreiking aan de doden" en zijn "Evangelien-harmonie". En dan nu de "Schatkamer van het geloof", een bundel preken over vijftig teksten uit het Oude Testament.

De titel van het boek is een verwijzing naar een gelijkenis van Jezus: "Daarom is iedere schriftgeleerde, die een discipel geworden is van het Koninkrijk der hemelen, gelijk aan een heer des huizes (NBV: huismeester), die uit zijn voorraad nieuwe en oude dingen te voorschijn brengt" (Mattheüs 13 : 52). "Augustinus", zo lezen wij in de inleiding van het boek, "is zo'n huismeester die oog heeft voor de schittering van de teksten uit het Oude Testament".

Oud en nieuw

In de nieuwe en oude dingen, waarover in de genoemde gelijkenis wordt gesproken, ziet Augustinus

een heenwijzing naar het Nieuwe en het Oude Testament. Deze twee zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Maar de *nieuwe* dingen gaan voorop. Het Nieuwe Testament gaat boven het Oude Testament uit. Het Oude Testament is de grondslag voor het Nieuwe, het Nieuwe Testament is een verdere ontwikkeling van het Oude. Oud en nieuw staan dus niet tegenóver elkaar, maar zijn op elkaar betrokken als voorafschaduwning en voltooiing, als belofte en vervulling. En het scharnier, dat de twee met elkaar verbindt, is Christus. Ook in het Oude Testament gaat het over Hem. Onwillekeurig worden wij hier herinnerd aan het bekende "was Christum treibet", door Luther (een *augustinier* monnik!) gehanteerd om te bepalen, waarom het bij het uitleggen van de Bijbel gaat.

Een andere vergelijking, door Augustinus gebruikt om de relatie tussen tussen Oud en Nieuw Testament duidelijk te maken, is die van verhulling en onthulling. Aansluitend bij het beeld, dat Paulus in I Corinthe 3 gebruikt, zegt hij: "Het Oude Testament is de verhulling van het Nieuwe, het Nieuwe Testament de onthulling van het Oude". Maar ons oog moet hiervoor geopend worden. Van nature dragen wij een sluier voor de ogen. Willen wij werkelijk leren zien, dan moet deze verwijderd worden. Is dat gebeurd, hebben wij voor Christus gekozen, dan krijgen wij er oog voor, dat zijn boodschap logisch voortvloeit uit en naadloos aansluit bij de Oud-Testamentische prediking en dat de verhouding tussen Oud en Nieuw Testament er een is van belofte en vervulling, van voorafschaduwning en voltooiing. "Het Oude Testament is de belofte die in tekenen wordt verbeeld. Het Nieuwe Testament is de belofte die op geestelijke wijze wordt begrepen". Vooral in Augustinus' preken over de psalmen komt het Nieuwe Testament veelvuldig aan de orde. Soms neemt dit zelfs een veel grotere plaats in dan het Oude, waardoor men het gevoel heeft een preek over een Nieuw-Testamentische tekst voor zich te hebben.

Herhaaldelijk laat de kerkvader ons zien, hoezeer Oud en Nieuw Testament, als belofte en vervulling, voorafschaduwning en voltooiing, in elkaar grijpen. Zo is het Oud-Testamentische, aardse Jeruzalem een beeld van het Nieuw-Testamentische, hemelse Jeruzalem en wordt door de lichamelijke besnijdenis de besnijdenis van het hart en door de bevrijding uit Egypte de bevrijding uit de macht van de duivel gesymboliseerd.

Tweeërlei betekenis

Het heeft lang geduurd, voordat Augustinus ertoe kwam zich aan de Heilige Schrift gewonnen te geven.

Bij de jaarwisseling – een gebed van Dietrich Bonhoeffer (1906-1945)

Heer mijn God,
ik dank U
dat U deze dag ten einde hebt gebracht,
ik dank U,
dat U lichaam en ziel tot rust laat komen.
Uw hand rustte op mij
en heeft mij beschermd en bewaard.
Vergeef mij mijn kleingelovigheid
en alle onrecht van deze dag
en help mij, dat ik allen van harte vergeef
die mij onrecht hebben aangedaan.
Laat mij in vrede
onder Uw bescherming slapen
en bewaar mij
voor de aanvechtingen van de duisternis.
Ik beveel U aan wie ik liefheb,
dit huis,
mijn lichaam en ziel.
God, Uw heilige Naam zij geprezen.

De God echter,
die het dag en nacht laat worden,
die geeft in tijden van dorst
tijden van verkwikking,
God geeft storm
en Hij geeft een veilige haven,
God geeft tijden van zorg en angst
en God geeft tijden van vreugde.

Het is iedere dag een nieuw gebed,
als wij 's morgens onze ogen opendoen
en als wij ze 's nachts sluiten.
dat God ons hart
verlichte ogen wil geven,
die open staan,
als de dag
onze natuurlijke ogen wil bedriegen
en als de nacht ons kwade dromen brengt.

*'Aan 't eind der pelgrimsreize
Zal voor mijn oog verrijzen
Uw grote eeuwigheid.
O eeuwigheid, gij schone,
Mijn hart wil in u wonen,
Het vindt geen thuis in deze tijd.'*

Gerhard Tersteegen

Als leraar in de welsprekendheid (retor) doorkneed in de werken van de antieke auteurs, miste hij in de Bijbel de stilistische hoogstandjes, waarmee hij tijdens zijn opleiding vertrouwd geraakt was. Bovendien stootte hij zich aan verscheidene passage's, die hij in het Oude Testament tegenkwam. Zijn afkeer hiervan werd nog versterkt, nadat hij onder de bekoring van het zgn manicheïsme was gekomen, een christelijk-gnostische stroming, die naar een zekere Mani (210-276), afkomstig uit Perzië, is genoemd. De Manicheeërs vonden het Oude Testament ronduit verderfelijk. Zij moesten er niets van hebben. Pas toen Augustinus zich – na negen jaar (!) - aan de greep van het Manicheïsme ontworsteld had en in zijn woonplaats Milaan met bisschop Ambrosius in aanraking was gekomen, kreeg hij een andere kijk op het Oude Testament. Door een preek van Ambrosius over II Corinthe 3 : 6 ("De letter doodt, maar de Geest maakt levend") ging hij inzien, dat het Oude Testament behalve een letterlijke, historische betekenis ook een figuurlijke, geestelijke, allegorische² betekenis heeft. Om de eenheid van de Heilige Schrift – een eenheid in Christus - tot haar recht te laten komen kan men niet met een historisch lezen volstaan. Integendeel: de tekst is niet te begrijpen, wanneer ons de geestelijke, dieper-liggende, verborgen zin ontgaat.

Zo lezen wij in een preek over I Koningen 17 : 7 – 24 (Elia en de weduwe van Zarfath): "De vrouw was een voorafbeelding van de kerk. Omdat het kruis uit twee stukken hout bestaat, zocht ze met de dood voor ogen naar het hout waardoor ze voor altijd zou leven. Het is een geheim, in schaduwen gehuld" (11,2). De weduwe kreeg een teken: het meel zou niet opraken. Zo leefde zij in hoop." "Dat teken, dat God haar voor een paar dagen had gegeven, is een teken van het toekomstige leven, waar ons loon niet van opraken weet. God zal daar ons meel zijn. Zoals het meel in die dagen niet oprakte, zo zal ook God nooit ofte nimmer opraken" (11,3).

Psalmen

Na zijn bekering is Augustinus zich op de studie van de Heilige Schrift gaan toeleggen. Vooral door het psalmboek voelde hij zich aangesproken. Tot het einde van zijn leven hebben de psalmen hem vergezeld. Ook hierin is hij een voorloper van Luther, die eveneens een sterke voorliefde voor de psalmen heeft gehad. Naast de Romeinenbrief zijn het vooral de psalmen geweest, die de Heilige Schrift voor hem geopend hebben.³

Toen Augustinus op zijn sterfbed lag, waren de wanden van zijn kamer behangen met vellen papier,

waarop de zeven boetsalmen waren uitgeschreven. "Liggend in zijn bed, kon hij ze zien. Hij las ze en weende daarbij veel en onophoudelijk", aldus zijn vriend Possidius.

Preektrant

Wanneer wij kennismaken van Augustinus' preken, worden wij getroffen door een sterk pastorale inslag. Ook op de kansel weet de kerkvader zich herder van zijn gemeente. In zijn verkondiging neemt de Heilige Schrift een centrale plaats in. Keer op keer grijpt hij terug op verhalen, die in de Bijbel voorkomen, en ontelbaar zijn de teksten, die hij uit de Schrift aanhaalt. Zelf levend met het Woord, prent hij zijn hoorders in, dat zij dit óók moeten doen, omdat hun hierin de wapens worden aangereikt om in de strijd tegen de zonde staande te kunnen blijven. "Het lezen uit de Schrift van God moet iedere dag worden herhaald, want het kwaad van de wereld en de doornen mogen geen wortel schieten in uw hart en het zaad verstikken dat daar is gezaaid", zo houdt hij zijn hoorders voor (5,1). En een woord als dit staat niet op zichzelf. De oproep tot levensheiliging neemt in Augustinus' verkondiging een grote plaats in, als gegrond in de rechtvaardiging, die voor hem het hart van het evangelie is.

Polemiek

Bij het lezen van Augustinus' preken valt ons op, dat zijn boodschap niet zelden een sterk polemisch karakter draagt. Er zijn globaal genomen drie fronten, waarop de kerkvader strijd levert: het reeds genoemde manicheïsme, het donatisme en het pelagianisme.

Tegenover de Manicheeërs met hun "dwaze en verderfelijke aantijgingen" tegen het Oude Testament (1,1) kwam Augustinus op voor het "Zie, het was zeer goed", door God met het oog op zijn scheppingswerk gesproken (Genesis 1 : 31), en – in de lijn daarvan – voor het Oude Testament, dat, net als het Nieuwe Testament, door God is ingegeven.

De Britse monnik Pelagius, een tijdgenoot van Augustinus, leerde, dat de vrije wil van de mens na de zondeval intact is gebleven en dat de erfzonde een fictie is. De kerkvader trok fel van leer tegen een en ander, daar de mens hierdoor op de troon gezet werd en het "door-genade-alleen" werd uitgehuld.

Augustinus' kritiek gold echter niet in de laatste plaats het donatisme⁴, een schismatieke stroming, die in het begin van de vierde eeuw in Noord-Afrika was ontstaan. Uit onvrede over het feit, dat de katholieke kerk de zgn *traditores* – christenen, die tijdens de christenvervolgingen onder keizer Diocletianus (284-305) hun geloof verloochend hadden – weer in haar mid-

den had opgenomen, hadden de donatisten een tegenkerk gesticht. Een kerk, die – aldus Augustinus – geen kerk, maar een partij was. Een volmaakte kerk is een illusie. Er is veel kaf onder het koren. Het is echter niet aan ons het een van het ander te scheiden. “Laat beide samen opgroeien tot de oogst”, zo houdt Jezus ons voor (Mattheüs 13 : 30). Niet wij zijn tot oogsten geroepen; dit is aan God voorbehouden.

Na het bovenstaande zal het zonder meer duidelijk zijn, dat wij met *De Schatkamer van het geloof* een uiterst waardevol boek rijker geworden zijn. Een bundel preken, die, hoewel uit een ver verleden afkomstig, nog steeds de moeite van het lezen ten volle waard is. Toegegeven: in zijn enthousiasme (in de letterlijke zin van het woord: van-God-ervuld-zijn) maakt de kerkvader het ons niet bepaald gemakkelijk. Zijn niet te stuiten drang tot allegoriseren brengt hem soms op wegen, waarop wij hem moeilijk kunnen volgen. Maar dit neemt niet weg, dat hij ons in de goudmijn van de Schrift onvermoede schatten laat zien, waaraan wij

slechts tot onze schade kunnen voorbijgaan. Vandaar, dat wij *De schatkamer van het geloof* van harte bij de lezers van ons blad aanbevelen.

J.G. Barnhoorn, Nunspeet

Noten

- 1 Uitg. Damon (Budel). ISBN: 978 94 6036 067 1. Aantal pagina's: 689. Prijs: € 89,90.
- 2 Het woord “allegorisch” is afgeleid van een Grieks werkwoord (Galaten 4 : 24, dat betekent: “in beelden spreken”. De “grootmeester” van de allegorese is de kerkvader Origenes (± 185-253/'54), die overigens naast de letterlijke en de geestelijke zin ook een “psychische” of morele zin aan de tekst toekende.
- 3 Vgl. *De grote ontsporing* van Dr. W. Aalders, waarin herhaaldelijk wordt verwezen naar Luthers *Vorrede über den Psalter* uit 1531.
- 4 Het donatisme dankt zijn naam aan zijn tweede bisschop, Donatus Magnus, de opvolger van Majorinus, die kort na zijn wijding tot (tegen)bisschop is gestorven.

Uit een kerstpreek van Hermann Friedrich Kohlbrugge

Omdat nu de kinderen vlees en bloed hebben, is Hij dat op dezelfde wijze deelachtig geworden, opdat Hij door de dood, dat is dor zijn dood, de macht zou ontnemen aan degene, die het geweld van de dood had, dat is de duivel en verlossen zou degenen die door vrees voor de dood gedurende hun hele leven aan de dienstbaarheid onderworpen waren (Hebr. 2). En daarom moest Hij in alle dingen zijn broeders gelijk worden, opdat Hij barmhartig zou worden en een getrouw Hogepriester voor God om de zonden van het volk te verzoenen (Hebr. 2: 17). Want wij hebben geen Hogepriester, die niet zou kunnen medelijden hebben met onze zwakheid, maar die in alle dingen

verzocht is, zoals wij, zonder zonde (Hebr. 4: 15). Aan dit Woord hebben wij ons te houden, dat in onze zwakheid, in onze machteloosheid gekomen is, en daarin alles volbracht heeft. Dan zullen ook wij, hoewel wij in onszelf niets vermogen en duizendmaal verloren zouden gaan, toch bestaan met dit Woord, dat vlees en daarmee onze Broeder geworden is. Hij is met ons. Wij zijn niet alleen, ook al voelen wij ons vaak alleen, eenzaam en verlaten. Hij is, doordat Hij in het vlees kwam, dezelfde weg der geringheid, der zwakheid in zichzelf, de weg van het geloof gegaan. Hij heeft het niet versmaad hier beneden te wonen, onder ons zijn tent op te slaan.

In memoriam Otto Jan de Jong (1926 – 2013)

Op 12 november jongstleden is op 87-jarige leeftijd overleden Otto Jan de Jong. Professor De Jong woonde in Amsterdam, waar op 19 november, de dag van zijn crematie, een dankdienst werd gehouden.

Professor De Jong werd geboren op 14 oktober 1926. Hij werd predikant in 1955. Hij ontpopte zich vooral als een bevlogen kerkhistoricus. Zijn 'loopbaan' geeft daar blijk van: in 1957 promoveerde hij op een studie over de geschiedenis van de kerk in de periode 1550 tot 1580 in zijn geboorteplaats Culemborg. Hij was toen al predikant. In 1964 werd hij aan de Rijksuniversiteit in Groningen benoemd tot lector Nederlandse kerkgeschiedenis. Vier jaar later volgde zijn benoeming tot hoogleraar kerkgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. In 1972 wisselde hij deze functie in voor de hoogleraarpost in Utrecht. Hij werd er hoogleraar geschiedenis van het christendom na 800. Bekend werd hij door het *Handboek voor de kerkgeschiedenis* dat (1975) en dat aan de universiteit van Utrecht terecht verplichte leerstof werd.

In Utrecht leerde ik tijdens mijn studiejaren professor De Jong kennen als een goede hoogleraar, die bevlogen college gaf en als een zeer bekwaam bestuurder. Hij was er ondermeer rector magnificus.

Na mijn studietijd had ik het voorrecht hem beter te leren kennen. Ik klopte bij hem aan voor begeleiding van mijn promotieonderzoek over Willem van Oranje. Door de contacten die toen ontstonden, kwam ik met een zekere regelmaat bij professor De Jong en zijn vrouw thuis, waar gastvrijheid hoog in het vaandel stond. Ik bracht er leerrijke en gezellige uren door. Ik leerde hem kennen als een zeer voorkomend en belangstellend mens. Hetzelfde gold voor zijn vrouw. Hartelijkheid stond hoog in het vaandel en was een natuurlijke levensinstelling van beiden. Typerend is wat hij eens in een interview naar voren bracht: "Tentamens hadden meestal bij mij thuis plaats. Ik had de gewoonte om alleen mondelinge tentamens af te nemen. Als je een schriftelijke toets afneemt, is het mogelijk dat studenten op het verkeerde spoor raken als het begin niet juist is. Tijdens een mondeling tenta-

men kun je de antwoorden beter peilen. Het is wel eens gebeurd dat ik vreemde antwoorden kreeg over datgene wat ik zelf in mijn boek had geschreven. Als dat een paar keer gebeurde, wist ik dat ik zelf iets niet goed had verwoord."

Ook na mijn promotie hielden we contact. Een tiental jaar geleden verhuisden prof. De Jong en zijn vrouw naar Amsterdam. Ik zal de zondag die mijn vrouw en ik eens bij hen doorbrachten niet snel vergeten. Samen gingen we ter kerke in de Westerkerk, waar professor De Jong in die tijd met grote regelmaat dr. Aalders ontmoette. De contacten met dr. Aalders en ondergetekende, resulteerden in meerdere artikelen in *Ecclesia* en in een lezing die hij in 2005 op de conferentie hield.

In de Westerkerk zijn hij en zijn vrouw blijven kerken. Tijdens de dankdienst die daar plaatsvond op 19 november jl. werd gememoreerd dat het professor De Jong een doorn in het oog was als Christus niet verkondigd werd: "Dan kunnen we net zo goed naar de synagoge gaan", moet hij eens gezegd hebben. Een uitspraak die hem typeerde en die des te opmerkelijker was omdat hij een irenisch man was. Het was typerend voor professor De Jong dat hij vrienden had uit de vrijzinnigheid en uit de rechterhoek van de kerk. Toch was hij, geen 'allemanvriend'. Zijn welwillendheid maakte hem ontvankelijk voor andere mensen. Hij trad hen open tegemoet, dreef de dingen niet op de spits, was bedacht op samenwerking, maar deed als het er echt om ging geen water bij de wijn. Hij wist dingen op waarde te schatten en trad de ander met grote openheid tegemoet. Die kwalificaties maakten hem uitermate geschikt voor hoogleraar kerkgeschiedenis en bestuurder. Ze maakten hem tot een oprecht christen en tot een innemende man, in wie zijn vrouw, kinderen en kleinkinderen na zijn overlijden veel zullen missen. Op het overlijdensbericht valt een uitspraak van Nescio te lezen: 'Gods troon is nog ongeschokt'. We spreken de wens uit dat mevrouw De Jong, de kinderen en kleinkinderen dat in moeilijke momenten mogen ondervinden.

H. Klink, Hoornaar